

“ग्रामीण महिलांचे आरोग्य आणि कौटुंबिक कामकाज”

ततंस वउंद भंसजी दक क्वउमेजपब बजपअपजपमेद्ध

प्रा.दत्तात्रय प्रभुराव मुंढे
अॅड.बी.डी.हंबर्डे महाविद्यालय,
आश्टी, ता.आश्टी, जि.बीड.

प्रस्तावना :-

‘तुम्ही स्त्री असणे हा तुम्हाला अनेक आजार होण्याचे प्रमुख निकश आहे.’ हे विधान खचितच विचार करण्यास प्रवृत्त करते. स्त्रीला तिच्या आयुश्यात वढवाव्या लागणाऱ्या विविध भूमिका आणि तिचे आरोग्य याचा अत्यंत जवळचा संबंध आहे. त्यातल्या त्यात जेव्हा आपण ग्रामीण आणि शहरी स्त्री हा भेद अभ्यासाठी करतो तेव्हा ग्रामीण स्त्रीचे श्रमजीवी (कश्टाळू) जीवन आपल्या डोळ्यासमोर दिसते. भारतीय समाज सुरुवातीपासूनच स्त्रियांच्या आरोग्याकडे दुर्लक्ष करित आलेला आहे. आलिकडे ‘लॅन्सेट’ मासिकात प्रकाशित झालेल्या अभ्यासातून एक तथ्य उघडकीस आले आहे, की जगभरातील स्त्रीयांत भारतीय ग्रामीण स्त्रीयांचे आरोग्य निकृष्ट बनत चाललेले आहे. खरे तर ‘आरोग्य’ हे विद्यमान भारतासमोरील गंभीर आव्हान आहे. त्यातल्या त्यात ग्रामीण स्त्रीया आणि मुली यांच्या आरोग्यावर अधिक संशोधनाची आवश्यकता आहे. प्रस्तुत संयोजकांनी संबंधीत विशयावर परिशद आयोजित केल्याबद्दल त्यांना धन्यवाद.

भारतीय कुटुंबव्यवस्थेची संपूर्ण जोपासना, भावनिक जपवणूक करण्याचा संपूर्ण भार स्त्रीवर आहे. संपूर्ण जगातील हा एकमेव देश आहे की, येथे स्त्रीयांच्या कौटुंबिक, शैतील, सामाजिक, आर्थिक कामाची दखल घेतली जात नाही. एवढेच नव्हे तर स्त्रीला कौटुंबिक कामकाज करताना अनेक प्रकारच्या अनारोग्याच्या लक्षणांना सामोरे जावे लागते. कुटुंबातील पुरुशांच्या लक्षातही येत नाही की, आपल्या कुटुंबातील स्त्रीचे आरोग्य बिघडत आहे. निसर्गतः प्रत्येक व्यक्तीला सुदृढ, निरोगी जीवन जगण्याचा अधिकार आहे. परंतु ग्रामीण स्त्रीच्या आरोग्यसंपन्न जीवन जगण्यासाठी आवश्यक संधी, सोयी, सुविधेपासून वंचित ठेवले जाते. ग्रामीण भारतातील स्त्रियांच्या आरोग्याची स्थिती अत्यंत चिंता करण्यासारखी आहे. संबंधीत षोध निबंधाचा विशय या अनुशंगानेच अभ्यासासाठी घेतलेला आहे.

उद्दिष्ट्यो :-

- 1) स्त्री आरोग्याचा अभ्यास समाजशास्त्रीय दृष्टीकोनातून करणे.
- 2) स्त्रीया व मुली यांच्याबाबत समाजाची असलेली मानसिकता बदलवणे.
- 3) कुटुंबात स्त्री-पुरुश समानता निर्माण व्हावी म्हणून प्रयत्न करणे.
- 4) स्त्रीयांचा एकूण समाजातील दर्जा उंचावणे.
- 5) स्त्रीयांच्या अनारोग्याच्या समस्यांचा आढावा घेणे.
- 6) स्त्रीयांच्या कौटुंबिक श्रमाचा गांभिर्याने विचार करणे.

संसोधनपध्दती:-

या विशयावर संषोधनपर निबंध लिहिताना विविध वृत्तपत्राती (दै. लोकसत्ता चतुरंग पुरवणी) संपादकीय, मासिके, विविध पुस्तके इत्यादीचा आधार घेण्यात आलेला आहे.

विवरण / स्पश्टीकरण:-

आरोग्य म्हणजे काय?

व्यक्ती आणि समाज नेहमी एकमेकांवर अवलंबून असतात. देशातील स्त्री पुरुशांच्या म्हणजे संपुर्ण समाजाच्या आरोग्यावरच राश्ट्राची प्रगती अवलंबून असते. आरोग्य आणि आनारोग्याचा विचार सार्वत्रीक व सर्वकालिक आहे. अनेक लोकांची अषी कल्पना आहे की "आरोग्य म्हणजे रोगाचा अभाव" परंतु आरोग्याचा एवढा संकुचित अर्थ घेता येणार नाही. आरोग्याची स्थिती ही व्यक्तीच्या स्वतःषी, समुदायाषी व विष्वासी असणाऱ्या संबंदाच्या समतोलाचा निर्देश करणारी स्थिती आहे. आरोग्य म्हणजे काय हे नेमके समजण्यासाठी काही व्याख्या पाहणे / अभ्यासणे उद्बोधक ठरेल.

1) वेबस्टर:-

"षरीर मन किंवा प्राणरक्षक षक्तीच्या दृश्टिने सदृढ असण्याची स्थिती, विशेषतः षारीरिक आजार व वेदनापासुनची मुक्ती म्हणजे आरोग्य होय."

2) ऑक्सफर्ड इंग्रजी षब्दकोश:-

"षरीर व मनाची अषी सुस्थिती जी मध्ये षरीर व मन आपापली कामे सुव्यवस्थितपणे पार पाडतात. या स्थितीला आरोग्य म्हटले जाते."

3) जागतिक आरोग्य संघटना षब्द:-

"आरोग्य म्हणजे षरीर, मानसिक सुस्थित अषी अवस्था की व्यक्तीमध्ये कोणताही रोग वा दुबळेपणा नसणे."

कौटुंबिक कामकाजात महिला आरोग्याच्या प्रज्ञास जबाबदार घटक:-**1) अतिश्रम:-**

ग्रामीण भारताचा विचार करताना स्त्री व पुरुश यांची श्रमाच्या बाबतीत तुलना केली तर स्त्रीयांना अतीश्रम करावे लागते. त्या तुलनेत पुरुश कमी काम करताना आढळतात. स्त्रीला सकाळी उठल्यापासून कुटुंबातील सर्व सदस्यांच्या गरजांकडे लक्ष द्यावे लागते. पुरुश, लहान मुले, वृध्द या सर्वांसाठी कुटुंबातील स्त्री श्रम करत असते. त्याचबरोबर कुटुंबातील कामकाज पूर्ण झाल्यावर पुरुशाबरोबर षेतीतील कामांनाही ती मदत करत असते. त्यामुळे स्त्रीच्या श्रमाला आपण अतिश्रमच म्हणू षकतो. याचा परिणाम तिच्या आरोग्यावर झाल्याषिवाय राहत नाही. अनेक स्त्रिया कमी वजनाच्या व कमी हिमोग्लोबीन असल्याल्या ग्रामीण भागात आढळून येतात. याला अतिश्रम हाच घटक कारणीभूत आहे.

2) पुरुशांची व्यसनाधिनता:-

पुरुशांची व्यसनाधिनता स्त्रीयांचे आरोग्य ढासळण्यास ग्रामीण भागात कारणीभूत ठरत आहे. व्यसनामुळे पुरुश स्वतः बरोबर संपूर्ण कुटुंबाचे आरोग्य मातीमोल करत असतो. व्यसनी पुरुश कुटुंबातील स्त्रीयांच्या आहार आणि विहाराकडे दुर्लक्ष करतात एवढेच नव्हे तर कुटुंबातील स्त्रीने जमविलेली पुंजी ही (पैसे) व्यसनावर खर्च करतात. त्यामुळे अनेक ग्रामीण कुटुंबाला आपल्या दैनंदिन गरजाही भागवता येत नाहीत. त्याचा परिणाम स्त्रीयांच्या कौटुंबिक आणि शारीरिक आरोग्यावर झाल्याशिवाय राहत नाही.

3) दारिद्र्या:-

देशाची ग्रामीण – नागरी तुलना केली असता ग्रामीण समाजात दारिद्र्याचे प्रमाण अधिक आहे. दारिद्र्या आणि स्त्री आरोग्य याचा जवळचा संबंध आहे. कारण दारिद्र्यामुळे स्त्रीयांना सकस, पौष्टिक आहार मिळत नाही. अनेक ग्रामीण कुटुंबे दारिद्र्यात जीवन जगत असल्यामुळे रक्तक्षयाची समस्या बहुतांश स्त्रियात आढळून येते. असे म्हणतात की आजारपणातुन दारिद्र्या येते आणि दारिद्र्यातुन आजारपण उद्भवते. केवळ गरीब आहे म्हणून स्त्रीला आजारपण आल्याचे आढळून येते. कधी – कधी एखादा आजार झालाच तर त्यावर उपचारासाठी जास्त पैसे खर्च होऊन व्यक्ती आणखीन दरिद्री होते.

4) कौटुंबिक हिंसाचार:-

ग्रामीण महिलांचे आरोग्य आणि कौटुंबिक कामकाज याचा आढावा घेताना कौटुंबिक हिंसाचार या मुद्द्याचा प्राधान्याने विचार करावा लागतो. कौटुंबिक हिंसाचाराच्या घटनेत स्त्रीयांचा, मुलींचा व बालकांचा छळ केला जातो. यामध्ये स्त्रीयांचा शारीरिक, लैंगिक, मानसिक, आर्थिक छळ केला जातो. मारहाण, उपाशी ठेवणे, जखमी करणे, चटके देणे, बलात्कार, छेडछाड, शिक्षणापासून वंचित ठेवणे, आरोग्य सुविधा न देणे यासारख्या कृती कौटुंबिक हिंसाचारात केल्या जातात. ग्रामीण भागातील स्त्रीयांना कुटुंबामध्ये वेळोवेळी या समस्यांना तोंड द्यावे लागते. कौटुंबिक हिंसाचाराला ग्रामीण स्त्रीच जास्त बळी पडत असलेली दिसते.

5) पुरुश प्रधान संस्कृती:-

स्त्रीयांच्या अनेक समस्येचे मूळ भारतातील पुरुश प्रधान संस्कृतीमध्ये आहे. जगातील कोणत्याच देशात स्त्रीयांना भारताएवढे दुय्यम स्थान नाही. स्त्रियांना हक्क, अधिकार, स्वातंत्र्य, सवलती यापासून वंचित ठेवले जाते. 'चूल आणि मूल' एवढेच काम करण्यास स्त्रीला सांगितले जाते. स्त्रीयांच्या अनेक गरजांकडे जाणूनबुजून दुर्लक्ष केले जाते. अनेक बंधने घालून त्यांना कुटुंबातच जखडून ठेवले जाते. त्यामुळे आरोग्याचे काही प्रश्न निर्माण झाले; तरी स्त्री धीटपणे पुरुशाला किंवा कुटुंब प्रमुखाला न सांगता सोसत राहते. याचा परिणाम व्हायचा तोच होतो. स्त्रीचे आरोग्य दिवसेंदिवस ढासळू लागते.

ग्रामीण स्त्रियांच्या आरोग्यविशयक समस्या:-

1) मानसिक समस्या:-

भारतीय कुटुंब व्यवस्थेची भावनिक अंगाने जपवणूक करण्याची संपूर्ण जबाबदारी स्त्रीयांवर टाकली जाते. कुटुंबातील अनेक भूमिका पार पाडता-पाडता एखादी स्त्री मानसिक विकृतीच्या आहारी गेली तर खुद्द त्या स्त्रीच्या देखील ही गोष्ट

लक्षात येत नाही. स्त्रीयांच्या मानसिक आरोग्यावर कौटुंबिक ताणाचा अतिरिक्त कामकाजाचा निश्चित परिणाम होतो. त्यासाठी वैद्यकीय उपचार केले जातातच असे नाही. कित्येक कुटुंबांतील ग्रामीण स्त्रिया पुरुशाच्या दडपणाखाली घुमत राहतात. पुढे त्यांची मानसिक विकृती वाढतच राहते. उदा. ग्रामीण भागात देवी अंगात आली म्हणून असंख्य स्त्रिया घुमतात. वास्तविक त्यांना मानसिक आजार झालेला असतो. त्यामुळे ग्रामीण स्त्रियांत मानसिक समस्या ही गंभीर समस्या आहे. पुढे हेच लोक वेड लागले म्हणून स्त्रीला घराबाहेर काढायला तयार असतात.

2) गरोदरपणातील समस्या:-

ग्रामीण समाजात आजही बालविवाहाचे प्रमाण 80: आहे. या बालविवाहातून कमी वयात लादले जाणारे गरोदरपण ही अत्यंत गंभीर समस्या आहे. ग्रामीण स्त्रियांत एकतर शिक्षणाचा अभाव आहे. अज्ञान आणि वैद्यकीय ज्ञान नाही. त्यामुळे गरोदरपणात कोणती काळजी घ्यायची, आहार कोणता घ्यायचा याचे पुरेसे ज्ञान नसते. त्यामुळे असुरक्षित गर्भपाताचे प्रमाण पण ग्रामीण भागात अधिक आहे. कुपोषण, अपपोषण अतिरिक्त श्रम यामुळे गरोदरपणात अनेक समस्या निर्माण होतात. अनेक संकटातून बाळाचा जन्म झाला तर तेही निरोगी असेल याची कोणतीही षक्यता नसते.

3) रक्ताक्षय / रक्तअल्पता:-

ग्रामीण स्त्रीयांच्या समस्यांचा आढावा घेताना असे आढळून आले आहे की, ग्रामीण स्त्रीयांत रक्त अल्पता आणि हिमोग्लोबीनचे प्रमाण खूपच कमी आहे. काही – काही स्त्रीयांत हे प्रमाण 5 ते 6 आढळून येते. यामुळे या स्त्रीया जीवंत असूनही मेल्याप्रमाणे जीवन जगत असतात. रक्तअल्पता निर्माण होण्याचे अनेक कारणे आहेत त्यामध्ये अपूरा आहार, कश्टाची कामे करणे, अतिरिक्त बाळांतपण म्हणजे अनेक आपत्यांना जन्म देणे, इत्यादीचा समावेश करता येईल. रक्तअल्पतेमुळे या स्त्रीयांना अनेक आजारांना पुढे चालून सामोरे जावे लागते.

4) बालमृत्यूची समस्या:-

ग्रामीण समाजातील स्त्रीयांच्या आरोग्याशी आणि कौटुंबिक जीवनाशी संबंधित आणखी एक महत्त्वाचा प्रश्न म्हणजे वाढत जाणारे बालमृत्यू. वर उल्लेख आल्याप्रमाणे लहान वयात विवाह झाल्यावर लवकरच लहानमुलीवर गरोदरपण आणि बाळांतपण लादले जाते. अनेक समस्यांना सामोरे जाताना लहान मुलांना जन्म दिल्यावर कित्येक बालके मृत जन्मतात किंवा जन्म झाल्यावर बालकांचा मृत्यू होतो. अनेक प्रकारच्या सोयीसुविधांचा अभाव असल्यामुळे कधी – कधी बालकाबरोबर मातेचासुद्धा मृत्यू ओढावतो. सरकारी पातळीवर अनेक उपाय केले जातात परंतु ग्रामीण भागातील बालमृत्यूचे प्रमाण कमी झालेले नाही. संपूर्ण भारतात 21 लाख बालमृत्यू दरवर्षी होतात. एकूण जागतिक बालमृत्यूमध्ये भारताचा 22: वाटा आहे. म्हणजे बघा किती गंभीर समस्या आहे.

5) आजारपण:-

ग्रामीण भागातील लोकसंख्येचा अभ्यास करताना असे आढळून आले की, बहुसंख्य लोक कोणत्याना कोणत्या आजारांने ग्रस्त असतात. त्यामध्ये स्त्रीया मोठ्या संख्येने आहेत. आजारपण का येते याचा आढावा घेताना असे आढळून आले की, स्त्रीयांच्या जीवनमानाचा दर्जाच खूप कनिष्ठ आहे. त्याला जोडीला शिक्षणाचा अभाव आणि अंधश्रध्देचा पगडा आहे. प्राथमिक लक्षणे आढळताच उपचार घेतले तर गंभीर आजाराला सामोरे जावे लागत नाही. परंतु असे होताना आढळत नाही. वर्शानोवर्श

स्त्रीया आजार अंगावर काढत असतात. अनेक स्त्रीयांना दमा, क्षय, कावीळ, मलेरिया यासारखे आजार असल्याचे आढळून येते. पुरुशांच्या तुलनेत स्त्रीयांना आजारपणाचे प्रमाण अधिक आहे.

निश्कर्ष:-

उपरोक्त ग्रामीण स्त्रीया आणि कौटुंबिक कामकाज या षोधनिबंधाचा निश्कर्ष काढताना असे म्हणता येईल की, ग्रामीण स्त्रीच्या आरोग्याकडे कुटुंबापासूनच आबाळ होते. सर्वांच्या आरोग्याकडे लक्ष देणारी ग्रामीण स्त्री स्वतःच्या आरोग्याकडे स्वतःच लक्ष देऊ शकत नाही. पत्नी, आई, मुलगी, सुन, नणंद, भावजय, सासू अशा असंख्य भूमिका वढविताना तीच्या नाकीनऊ येते. एवढे सर्वांना सांभाळूनही कोणाला त्याचे सोयरसुतक नसते. तीची ही कौटुंबिक कामे आहेत असे म्हणून तीच्या कडे दुर्लक्ष केले जाते. त्यामुळे आपण अर्ध्या लोकसंख्येवर अन्याय करतो आहोत. जोपर्यंत स्त्रीया आणि मुली यांचे आरोग्य चांगले राहत नाही तोपर्यंत भारत कधीही महासत्ता बनणार नाही हे ही तेवढेच खरे.

संदर्भ साहित्य:-

1. वैद्यकीय समाजशास्त्र – डॉ. सुधा काळदाते
2. वैद्यकीय समाजशास्त्र – डॉ. कृष्णकुमार पुजारी
3. ग्रामीण व नागरी समाजशास्त्र – प्रा. अषोक गोरे
4. भारतातील सामाजिक समस्या – प्रा. अषोक गोरे
5. ग्रामीण आणि नागरी प्रश्न – डॉ. जी. एन. मोरे
6. दै. लोकसत्ता चतुरंग पुरवणी डिसेंबर 2019
7. ग्रामीण समाजशास्त्र – प्रा. गुरुनाथ नाडगोंडे